

Лекція. Шляхи формування політичної культури

4.1. Політична соціалізація: сутність, етапи і моделі

В соціологічному вимірі зміна типів політичної культури переплітається зі зміною поколінь. Носії політичної культури — це покоління, погляди, переконання, стилі діяльності яких формуються під впливом певної епохи. Політична культура формується впродовж певного часу, а саме під час навчання в багатьох соціальних інститутах — сім'ї, школі, групі однолітків, на робочому місці і в самій політичній системі. Так поступово формується політична культура особи, групи, покоління. Витісняючи старі елементи, нашаровуючи нові на старі, складається політична культура суспільства. Подібна динамічність залежить від багатьох чинників, серед яких важливими є загальнополітична і соціальна динаміка. Проте слід зазначити, що зміна культурних цінностей, традицій відбувається значно повільніше, ніж технологічних, соціальних, економічних сторін життя. Це зумовлюється тим, що в культурі поєднуються консервативні і динамічні компоненти, нове і старе, традиції й інновації. Сучасне суспільство розвивається не лише природно-історичним шляхом, а й за допомогою штучно-технічного впливу, і цей факт обов'язково потрібно враховувати, формуючи новий тип політичної культури, нові традиції в українському соціумі. Засвоєння традицій відбувається в процесі соціалізації. Соціалізація в широкому розумінні — це процес засвоєння індивідом соціальних норм і культурних цінностей суспільства, до якого він належить. В 50–60-ті роки ХХ ст. поняття “соціалізація” увійшло до політологічного лексикону. Воно стало широко використовуватися в працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Зігель, Д. Істона, П. Шарана, Г. Хаймена. В 1969 р. Е. Даусоном та К. Приуїттом було видано книгу “Політична соціалізація”. Наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. з'являються наукові дослідження з цього приводу і в СРСР.

В політичній науці поняття соціалізації досліджується переважно в двох аспектах. По-перше, з погляду теорії політичної соціалізації, що пояснює, яким чином відбувається соціалізація індивідів у політичному середовищі. Це специфічна галузь загальної теорії соціалізації. По-друге, з погляду політичної теорії політичної соціалізації, предметом якої є дослідження можливостей застосування категорій загальної теорії соціалізації до аналізу політичних систем. Слід визнати, що більшість політологів розуміє під терміном “політична соціалізація” або процес передачі політичних поглядів, ідей, уявлень і норм від одного покоління до іншого, або процес політичної зрілості індивіда, формування його

політичного “Я”, власного погляду на політичний світ, власних політичних орієнтацій. Отже, політична соціалізація — це засвоєння політикокультурних цінностей, політичних орієнтацій, форм політичної поведінки, що прийнятні для певного суспільства. Це сприяє забезпеченню стабільності політичної системи. Змістом політичної соціалізації є залучення людини до норм і традицій певної політичної системи, формування навичок політичної участі, інформування про мету і методи політики, що здійснюється. П. Бергер, Т. Лукман вважають, що є дві основні форми соціалізації: первинна і вторинна (пряма і другорядна). Вирішальне значення на індивіда і суспільство справляє первинна соціалізація, що проходить у сім’ї та серед близького оточення людини. “При первинній соціалізації немає проблем з ідентифікацією, оскільки немає вибору значущих інших... Батьків не обирають... Дитина інтерналізує світ своїх значущих інших не як один із можливих світів, а як єдиний, що існує... Тому світ, який інтерналізується під час первинної соціалізації міцніше закріплюється в свідомості людини, ніж ті світи, що інтерналізуються в процесі вторинної соціалізації...”. “Вторинна соціалізація — це інтерналізація інституційних або інституційно обґрунтованих підсвітів... Вторинна соціалізація є набуттям специфічно-рольового знання, коли ролі прямо чи опосередковано пов’язані з розподілом праці...”. Тобто в процесі первинної соціалізації людина набуває “базовий світ” і наступні кроки соціалізуючої діяльності певним чином повинні узгоджуватися з його основами. Вторинна соціалізація — це свого роду “проекція” рис характеру, раннього дитячого досвіду, безпосереднього оточення особистості на політичні настанови, що формуються.

Політична соціалізація проходить кілька етапів. 1 етап — політизації — у дітей під впливом оцінок батьків, їх ставлення і реакцій формуються уявлення про світ політики. 2 етап — персоналізації — відбувається персоніфікація сприйняття влади, зразками влади стають, наприклад, постаті президента, прем’єр-міністра тощо. 3 етап — ідеалізації — найважливішим політичним суб’єктам приписуються певні якості, і на цій підставі утворюється емоційне ставлення до політичної системи. 4 етап — інституціоналізації — відбувається перехід від персоніфікованого сприйняття політики до абстрактнішого, закладаються уявлення про інститути влади. Сформовані в дитячі та юнацькі роки політичні уявлення є найсталішими. Соціалізація, що відбувається в подальшому житті людини, не справляє серйозного впливу на трансформацію уже закладених базових цінностей. Процес радикальної зміни цінностей, сформованої політичної культури — ресоціалізація — досить болісний і може супроводжуватися внутрішньоособистісними конфліктами.

Науковці також виділяють чотири стадії політичної соціалізації: 1) рання (від народження до вступу до школи); 2) навчання (з часу вступу до школи і до закінчення очних форм навчання загального і професійного профілю); 3) соціальна зрілість; 4) завершення життєвого циклу (завершення постійної трудової діяльності в межах офіційної організації). У процесі соціалізації беруть участь і взаємодіють між собою кілька суб'єктів: • соціалізант — той, на кого спрямовується процес соціалізації; • інститути соціалізації — тобто такі, що здійснюють процес соціалізації (навчальні заклади, партії, громадські організації, засоби масової інформації тощо); • агенти соціалізації (соціалізатори) — безпосередні “провідники” соціалізуючого впливу (викладачі, активісти, громадські діячі, журналісти тощо).

48 Науковці виокремлюють такі моделі політичної соціалізації: 1) системна — характеризується формуванням позитивного ставлення до влади, правового порядку, традиційних інститутів; важливими інститутами системної моделі соціалізації є школа та сім'я, також оточення особистості, її однолітки; 2) гегемоністська — формує вороже ставлення до будь-якої соціальної і політичної системи, крім своєї; головними інститутами такої моделі є засоби масової інформації; 3) плюралістична — її метою є формування уявлень громадян про свої політичні інтереси, бажання брати участь в їх реалізації, високого рівня громадянської активності; в результаті громадяни ідентифікують себе з певними політичними групами і можуть їх вільно змінювати залежно від результатів політики і ступеня реалізації своїх інтересів. Головними інститутами є школа, батьки, засоби масової інформації, партії і групи інтересів; 4) конфліктна — зводиться до формування лояльності до певної групи і готовності підтримати її в боротьбі проти інших груп; головні інститути — органи пропаганди, агітації, які представляють інтереси групи. Перша модель соціалізації більшою мірою притаманна англоамериканській культурі, друга — країнам незахідної цивілізації, третя — континентально-європейській культурі, четверта — закритим (авторитарним) політичним системам. Загалом, слід наголосити, в кожній політичній системі процес соціалізації має свої особливості. Політична соціалізація виконує такі важливі функції: • визначає політичні цілі і цінності, яких прагне індивід і може реалізувати завдяки політичній діяльності; • формує уявлення про прийнятні способи політичної поведінки, про адекватність тих чи інших дій певній ситуації; • визначає ставлення індивіда до оточення і до політичної системи; • формує певне ставлення до політичної символіки; • формує здібності до пізнання навколишнього середовища; • формує переконання як основи політичного життя.

4.2. Шляхи формування політичної культури

Зміст політичної культури визначають зовнішні і внутрішні чинники. До зовнішніх чинників належать такі: • зовнішньополітичний вектор розвитку певної країни; • характер відносин з країнами-партнерами; • процеси глобалізації економіки, торгівлі, інформаційного простору, освіти, культури тощо; • духовне і національне відродження народів і народностей світу, які донедавна зазнавали (чи ще зазнають) колоніальних (тоталітарних) утисків за умов глобальних змін. До внутрішніх чинників формування політичної культури належать: • історичні традиції, національний характер, менталітет народу; • система духовних цінностей і суспільна мораль; • особливості соціальної структури суспільства, рівень його соціальної самоорганізації (розвиток громадянського суспільства); • тип партійної системи, стан і роль опозиції; • вплив національної еліти — інтелектуальної, політичної, управлінської, господарської, — яка здатна ефективно контролювати, нарощувати та включати національні ресурси у світові процеси; • стан правової освіти і правової культури населення; • стан політичної освіти та її практична спрямованість. Чинники соціалізації можна поділити на соціально-інституційні та інформаційні (ЗМІ). Відповідно до чинників можна визначити і відповідні форми соціалізації: соціальну й інформаційну. Стосовно останньої слід вказати, що ЗМІ зазвичай вважають засобом вторинної соціалізації, але це не зовсім вірно, тому що вони дедалі більше набувають того впливу, що раніше справляла сім'я, але була позбавлена чинників вторинної соціалізації — можливості емоційного впливу, доступності, звичності. Як свідчать результати соціологічних досліджень, політичну інформацію, наприклад, студентська молодь, отримує переважно з телебачення, радіо, газет. Соціологічні дані дають підстави стверджувати, що вплив ЗМІ, зокрема електронних, має тенденцію до зростання, тобто в майбутньому вони справлятимуть дедалі активніший вплив на соціалізацію, зокрема і політичну, індивіда і соціальних груп. До соціальної форми політичної соціалізації належить освіта людини. Навчання у школі, професійне навчання — це підготовчий етап життєвого шляху людини, яка набуває не лише загальноосвітніх, професійних знань, а й соціальних і моральних якостей. Важливою ланкою політичної соціалізації є політичне виховання. Це процес цілеспрямованого і систематичного впливу на політичну свідомість і поведінку громадян з метою формування у них певних політичних якостей. Цілеспрямованість і систематичність — два головні чинники, що виділяють політичне виховання з загального контексту політичної соціалізації. Основне завдання політичного виховання —

закріпити в політичній свідомості і поведінці людини домінуючі в певній системі політичні цінності, норми, орієнтації і зразки, сформувати певний тип політичної культури. Політичне виховання включає два основні компоненти: раціональний і емоційний. Раціональний компонент полягає в передачі через систему політичної освіти необхідної політичної інформації і в формуванні певної системи політичних знань.

Політична освіта — це потужне знаряддя політичної соціалізації, інтегрування особистості в політичну систему, джерело формування політичної свідомості особистості — політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, настанов та ідеалів. Виступаючи однією з основ формування і розвитку громадянського суспільства, політична освіта здатна забезпечити істотну протидію політичній дестабілізації, конфронтації та загрозам національній безпеці. Сучасне суспільство потребує, щоб кожна людина усвідомлено ставилася до політичних подій, що відбуваються в межах країни та у світі, змогла дати їм об'єктивну світоглядну оцінку, оволоділа практичними навичками участі в громадському житті. Політична освіта як чинник формування політичної культури має не лише давати політичні знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави, а й формувати певні політичні вміння, якості та чесноти. В цьому сенсі великого значення набуває система громадянської освіти, мета якої — не лише сформувати знання людини про світ, а й утвердити її свідому громадянську позицію, забезпечити потребу людини бути почутою і потрібною суспільству. Політичним вихованням своїх громадян опікується держава. Через стандарти шкільного і вузівського навчання, засоби масової інформації, які контролюються державою, остання цілеспрямовано впливає на політичну свідомість і поведінку громадян, прагне сформувати у них якості, які будуть адекватними характеру політичного режиму. До системи державної політичної освіти входять шкільні і вузівські політологічні курси, політичні програми державних теле- і радіокомпаній, політичні рубрики газет і журналів.

Стосовно вищої школи можна стверджувати, що в процесі політичної соціалізації вона має величезні можливості. По-перше, вікові особливості дають студентській молоді юридичне право на політичну діяльність (зокрема, право обирати); по-друге, в межах вищої школи можуть працювати практично всі політичні, громадсько-політичні організації, до яких тією чи іншою мірою залучається і студентство; по-третє, встановлено зв'язок теоретичної підготовки з практичною діяльністю. На сучасному етапі

реалізація цих можливостей вищої школи в Україні є недостатньою. Це зумовлюється накладанням двох мегафакторів: глобальної кризи освіти як соціального інституту людської цивілізації і кризи перехідного періоду нашого суспільства. Не будемо зупинятися детально на негативах, зосередимося на шляхах виходу з ситуації, що склалася. Основними напрямками реформування політичної освіти є рівень професійної підготовки викладачів, ставлення студентів до навчання (мотивація навчання), якість освітніх програм, методика навчання, навчальна література, технічні засоби навчання. Стосовно методів навчання, слід використовувати такі, що розвивають самостійність, активність і гнучкість мислення, формують аналітичні здібності. Серед них дедалі більшої популярності набувають діалогові форми навчання. Діалог — це особлива форма спілкування, що передбачає рівність сторін під час аналізу фактів і оцінюванні інформації. Такі форми роботи, як лекція-діалог, семінари-дискусії, конференції, ділові ігри, політичні клуби, проблемні групи стимулюють, по-перше, активність, самостійність мислення студентів, критично-аналітичне осмислення політичних подій, по-друге, виховують толерантне ставлення до іншої позиції, підвищують культуру спілкування. В структурі політичних партій також діють свої системи політичної освіти, завдяки чому партійні маси інформуються про цілі та завдання партії, програмні принципи її діяльності, стратегію і тактику. До системи партійної освіти входять партійні школи, гуртки політичних знань, теоретичні і пропагандистські журнали, газети. Емоційний компонент політичного виховання зводиться до вироблення певного ставлення до політичних об'єктів та явищ і пов'язується з формуванням сталих емоційних вподобань людей у політичній сфері. Дієвими засобами політичного емоційного виховання є різні ритуали: урочисті збори, вручення нагород, паспортів, паради, демонстрації, святкування ювілеїв; політична символіка: державні і національні прапори, гімни, герби, партійні емблеми, знамена, пісні, окремі кольори і зображення, портрети політичних діячів.

В процесі політичного виховання використовуються різні методи, однак їх можна поділити на дві групи: прямі і непрямі. До прямих належать: • переконання, засноване на відповідній інформації і аргументації; • примус, підкріплюється репресивними санкціями; • навіювання, базується на некритичному сприйнятті канонів політичної організації; • копіювання яскравих зразків нормативної поведінки. До непрямих методів належать: • використання політичних символів і ритуалів; • стимулювання нормативної політичної поведінки шляхом заохочень і винагород; • конструювання спеціалізованих ситуацій (скажімо, політичних кампаній), що орієнтуються

на певні зразки поведінки. В процесі політичного виховання вдаються до різних засобів впливу на особистість. На рівні індивідуального виховання важливу роль відіграє особистий вплив і приклад інформаторів, пропагандистів, агітаторів, які створюють спеціальні ситуації, забезпечують вербальний вплив. На рівні малих соціальних груп застосовуються такі колективні форми політичного виховання, як збори, дискусії, семінари тощо. На рівні великих соціальних груп ефективний вплив на політичне виховання справляють масові дії — мітинги, демонстрації, маніфестації тощо. Проте найефективнішим інструментом на всіх рівнях політичного виховання є засоби масової інформації. Головним критерієм ефективності всіх засобів і методів політичного виховання є адекватна певній політичній системі поведінка окремого громадянина.

Питання для самоконтролю 1. Розкрийте зміст поняття “політична соціалізація”. 2. Схарактеризуйте системну, гегемоністську, конфліктну і плюралістичну моделі політичної соціалізації. 3. Визначте основні канали політичної соціалізації, розкрийте їх роль у цьому процесі. 4. Порівняйте, в чому полягає відмінність процесів політичної соціалізації студентів і пенсіонерів. 5. Схарактеризуйте основні чинники політичної соціалізації. 6. Розкрийте сутність політичного виховання і схарактеризуйте його основні методи.